

Alternatívne tresty za drogové trestné činy na Slovensku: res-toratívna spravodlivosť v praxi¹

Robert Klobucký² – Jozef Čentíš³

Sociologický ústav SAV

Katedra trestného práva, kriminológie a kriminalistiky, Právnická fakulta UK

Alternative Sanctions for Drug Law Offences in Slovakia: Restorative Justice in Practice. This study aims to map the alternative sanctions for drug law offences that are available under Slovak law and describe the use of these sanctions in practice. A drug policy development analysis and a discussion about the effectiveness of drug law enforcement is included. Attention is paid to the model of restorative justice as an alternative to the classic model of criminal justice – the retributive model. This study is based on complementary quantitative data (statistics) and qualitative data (10 expert interviews). According to our findings, the low rate of applications of alternative sanctions for drug law offences is connected with the responsible institutions' lack of competence in applying them, experts' mistrust in alternative sanctions and restorative justice, as well as the preference of public opinion for retributive law enforcement for drug law offences.
Sociológia 2017, Vol. 49 (No. 2: 155-178)

Key words: drug law offences; decriminalization; depenalization; alternative sanctions; restorative justice

Úvod

Problematika bezpečnosti a kriminality je v slovenskej spoločnosti pomerne sledovaná a diskutovaná, menej sú však diskutované otázky o rozličných typoch trestov, o ich funkciách a o ich spoločenskej efektívnosti. Zmeny v trestných sankciách a v stratégiách trestnej politiky sú však významnou súčasťou vývoja spoločnosti a v optimálnom prípade by mali byť založené na kritickej reflexii ich efektívnosti a účinnosti.

Poslednou komplexnou a výraznou zmenou trestného práva na Slovensku bolo prijatie zákona č. 301/2005 Z.z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov (ďalej len „Trestný zákon“), ktorý nadobudol účinnosť 1. januára 2006. Tento zákon rozšíril pri viacerých trestných činoch i možnosť tzv. alternatívneho trestania, teda trestania, ktoré nezahŕňa trest odňatia slobody. O problematike alternatívnych trestov v kontexte stratégií spoločenskej regulácie kriminality a vtedy iba pripravovaného trestného zákona sa pred viac ako desiatimi rokmi písalo i na stránkach časopisu Sociológia. (Lubelcová 2005) Naša štúdia sa na rozdiel od citovaného textu zameraného viac na teoreticko-

¹ Táto štúdia vznikla vďaka grantu VEGA č. 2/0137/14 Drogová politika na Slovensku a v iných krajinách.

² Korešpondencia: Mgr. Robert Klobucký, PhD., Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, Bratislava, robert.klobucky@savba.sk

³ Korešpondencia: prof. JUDr. Jozef Čentíš, PhD., Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Šafárikovo nám 6, Bratislava, jozef.centis@genpro.gov.sk

konceptuálne uchopenie témy, venuje aplikačnej praxi alternatív k potrestaniu a alternatívnych trestov za drogové trestné činy na Slovensku. Po viac ako dekáde platnosti nového trestného zákona chceme analyzovať konkrétnu prax ukladania alternatívnych trestov za vybrané trestné činy.

Budeme skúmať ukladanie alternatívnych trestov za tzv. drogové trestné činy, ktorými pre účely tejto štúdie rozumieme trestný čin nedovolennej výroby omamných a psychotropných látok, jedov alebo prekurzorov podľa § 171 Trestného zákona (neoprávnené prechovávanie drogy pre vlastnú potrebu) a § 172 Trestného zákona (neoprávnená výroba, distribúcia a držba drogy). Zameriame sa teda na nelegálne drogy a tresty s nimi súvisiace, pričom vzhľadom na dostupné dáta budeme analyzovať iba trestné činy priamo súvisiace s drogami (ako napr. prechovávanie, obchodovanie, výroba, prevážanie) a nie na kriminalitu páchanú pod vplyvom drog, alebo kriminalitu motivovanú snahou o získanie drogy. Túto oblasť trestnej činnosti sme pre svoju analýzu zvolili najmä pre vo svete narastajúci odborný a spoločenský konsenzus, že trestanie užívateľov drog uväznením nie je efektívne. Alternatívne tresty alebo alternatívy k potrestaniu ako liečba či resocializácia naopak môžu byť pre spoločnosť a samozrejme tiež pre páchateľa oveľa výhodnejšie.

V štúdiu sa zameriavame na vymedzenie pojmu „drogová politika“ a diskutujeme efektívnosť represívnych opatrení v rámci drogovkej politiky. Analyzujeme tiež koncepty restoratívnej spravodlivosti a alternatívneho trestania užívateľov drog a ich efektívnosť. Naznačíme tiež špecifické faktory, ktoré ovplyvňujú vývoj drogovkej politiky ako i samotný vývoj presadzovania práva v drogovkej oblasti na Slovensku po roku 1989.

Drogová politika ako súčasť sociálnej kontroly

Cieľom drogovkej politiky je obvykle realizácia takých opatrení, ktoré prispievajú k zníženiu užívania drog, alebo minimalizujú celkovú ujmu spôsobenú užívaním, výrobou a distribúciou drog. Drogami sa na účely tejto štúdie rozumejú omamné látky a psychotropné látky podľa definície zákona, teda „nelegálne“ drogy. Treba však pripomenúť, že drogová politika sa v svojej komplexnosti obvykle nezaobrá iba nelegálnymi drogami, ale i drogami legálnymi ako napr. alkohol či nikotín.

Drogová politika je najčastejšie chápaná ako súčasť širšej sociálnej politiky, ako jedna z foriem sociálnej kontroly, ktorej cieľom je regulovať konanie jednotlivcov alebo skupín. Podrobnejšie sa vymedzeniu drogovkej politiky ako formy sociálnej kontroly venovali napríklad Aday a Thompson (1992), ktorí analyzovali obmedzenú efektívnosť formálnej sociálnej kontroly (chápanej najmä ako presadzovanie práva). Naopak, v drogových politikách často podceňovaná neformálna sociálna kontrola môže byť svojim dôrazom na prácu

s komunitami, integráciu, participáciu a vzdelávanie úspešnejšia v regulácii drog a zároveň spoločensky prínosná i v ďalších oblastiach.

Tomáš Zábranský (2003) upozorňuje, že drogové politiky sú zároveň kultúrnymi a sociálnymi produktmi jednotlivých spoločností, ktoré odrážajú predstavy týchto spoločností o „drogovom probléme“ a o spôsoboch ako k nemu pristupovať. Konkrétne vypovedajú o tom cez akú optiku, resp. paradigmu vníma spoločnosť podstatu drogového problému, jeho kauzálne súvislosti a z nich odvodené predpoklady o vhodných nástrojoch a stratégiách jeho zmiernenia alebo odstránenia.

Na drogovú politiku má pochopiteľne veľký vplyv spoločenské prostredie. Radimecký (2007) upozorňuje na tri typy vplyvov v závislosti od ktorých sa drogová politika vyvíja. Sú to externé faktory (napr. medzinárodná drogová politika v EÚ, či OSN), lokálne drogové nešpecifické faktory (širšie historické, kultúrne a spoločenské kontexty v krajine), lokálne drogové špecifické faktory (vnímanie drog a užívateľov drog, trendy v užívaní drog a pod.). Radimecký upozorňuje, že tieto faktory a ich význam sa v čase neustále menia a významne vplyvajú i na premeny drogovej politiky.

Opatrenia drogovej politiky možno rozdeliť do viacerých oblastí. Radimecký (2008) rozoznáva tri stratégie drogovej politiky: znižovanie ponuky drog (kontrola a vymáhanie zákona), znižovanie dopytu po drogách (prevencia a liečba užívateľov) a znižovanie škôd a rizík spojených s užívaním drog. Všetky tieto stratégie vznikli viac-menej spontánne na úrovni common sense a bez výraznejšieho vedeckého backgroundu ako odpoveď spoločnosti na problém s drogami. Ich efektivita a úspešnosť sa začala výraznejšie skúmať len v nedávnom období. Práve s rozšírením štúdií, ktoré evaluujú rozličné aspekty drogových politík súvisí i kritické prehodnocovanie úspešnosti jednotlivých opatrení drogovej politiky.

K skeptickým hlasom, ktoré tvrdia, že opatrenia drogovej politiky nie sú efektívne a vývoj v oblasti užívania drog je ovplyvnený inými faktormi patrí napríklad Karl-Heinz Reuband (1998), ktorý na základe metaanalýz rôznych štúdií a komparácie rôznych politík a drogových situácií tvrdí, že medzi drogovou politikou a dopytom po drogách neexistuje priamy vzťah, významnejší je vplyv socioekonomických podmienok a postoja populácie k drogám. V tejto súvislosti sa často diskutuje i o rozhodujúcom vplyve subkultúr na užívanie drog. (Pozri napríklad americkú analýzu zameranú na makroúroveň (Golub et al. 2005) prípadne českú analýzu sledujúcu mikroúroveň spoločenského života. (Stanoev 2014))

Obmedzený vplyv vládnych politík na užívanie drog konštatujú na základe metaanalýzy rozličných štúdií i Peter Reuter a Alex Stevens, politické opatrenia však môžu mať významný vplyv na oblasť znižovania rizík a škôd súvisiacich s užívaním drog. (Reuter – Stevens 2007) Podobne argumentuje i

Josef Radimecký (2008), podľa ktorého represia ani prevencia nie sú dostatočne efektívne. Z tejto skutočnosti vyvodzuje záver, že drogová politika sa síce má snažiť o komplementaritu všetkých svojich opatrení a stratégií, ale predovšetkým sa má zamerať na znižovanie rizík a škôd súvisiacich s užívaním drog.

Názory o neefektívnosti represie potvrdzujú i analýzy zamerané na dôsledky dekriminalizácie marihuany v Holandsku (Uitermark 2004; De Kort – Cramer 1999) alebo na porovnanie vývoja užívania marihuany v Holandsku (MacCoun – Reuter 1997; Reuband 1998; Reinerman et al. 2004) či v depenalizovaných podmienkach ďalších krajín a prohibície v iných krajinách. Ukazuje sa, že dekriminalizácia v Holandsku či depenalizácia v iných krajinách nemala na užívanie marihuany takmer žiadny vplyv, naopak, zlepšili sa predovšetkým parametre týkajúce sa verejného zdravia (počet závislých na drogách, úmrtnosť spojená s drogami, podiel drogovu závislých nakazených vírusom AIDS). (Van Dijk 1998) Podrobnejšiu a najnovšiu metaanalýzu dopadov dekriminalizačných opatrení v rozličných krajinách prinášajú Ari Rosmarin a Niamh Eastwoodová (2013), pričom konštatujú, že z doterajších štúdií vyplýva, že príjmová nerovnosť či kvalita sociálnych pomerov súvisia s mierou užívania drog viac ako protidrogová legislatíva či politika. Autori sa zároveň (azda príliš optimisticky) domnievajú, že: „akonáhle si činitelia zodpovední za tvorbu príslušných politík uvedomia aký minimálny dopad má drogová legislatíva na užívanie drog ako takých, budú nepochybne ochotní zohľadňovať širšie – a omnoho zložitejšie – sociálne faktory, ktoré ovplyvňujú vzťah jednotlivca k návykovým látkam.“ (s. 55)

Gabriela Lubelcová píše, že: „kriminologické vnímanie sociálnej kontroly sa týka ... stratégií a nástrojov, ktorými sa dá ovplyvňovať, mať dosah na výskyt kriminálneho správania.“ (2005: 34) Podľa vyššie uvedených štúdií sa zdá, že v prípade užívania drog trestná spravodlivosť ako forma sociálnej kontroly zlyháva. Problémami represívnych opatrení však nie je iba ich nízka efektivita, ale aj ich vysoké náklady a celý rad nezamýšľaných dôsledkov, ktoré paradoxne na celospoločenskej úrovni veľmi pravdepodobne zhoršujú negatívne dôsledky spojené s užívaním drog a navyše sú často označované ako priame dôsledky užívania drog.

Jedným z takýchto negatívnych dôsledkov kriminalizácie užívateľov drog je ich sociálne vylúčenie. I keď sa väčšinou sociálne vylúčenie väčšinou spája so samotným užívaním drog a s fenoménmi ako nezamestnanosť, bezdomovectvo či marginalizované komunity i samotná kriminalizácia užívateľov drog môže vyvolať ich negatívnu stigmatizáciu s dôsledkami na ich pracovný či osobný život, ktoré môžu viesť k sociálnemu vylúčeniu. Problém sociálneho vylúčenia drogových užívateľov a ich negatívna stigmatizácia je na Slovensku aktuálnym

javom, ktorý, ako upozorňuje Roman Džambazovič (Džambazovič 2008), nie je sociálnou či drogovou politikou efektívne riešený.

Ešte výraznejším problémom je samotné uväznenie páchatel'a drogovej trestnej činnosti. Podrobne o kontrafinalitných účinkoch väzenia písala napríklad Gabriela Lubelcová (Lubelcová 2005), ktorá uvádza, že efekty prizonizácie, imobilizácie a exklúzie výrazne sťažujú a až znemožňujú návrat páchatel'a do normálneho života.

Alternatívne trestanie užívateľov drog – restoratívna spravodlivosť

Koncept alternatívnych riešení miesto štandardných trestov sa v drogovej politike začal presadzovať pomerne nedávno. Obvyklým argumentom zástancov represívneho prístupu boli v minulosti najmä medzinárodné zmluvy (United Nations 1961, 1971, 1988), ktoré prikazovali trestanie nelegálneho prechovávanie drog. Pôvodným zámerom bol najmä postihovanie a odstrašenie obchodníkov s drogami, ale časom sa stalo zrejmé, že takto nastavené zákonné úpravy trestajú najmä užívateľov drog. Obzvlášť významný je Dohovor OSN proti nedovolenému obchodu s omamnými a psychotropnými látkami z 20. decembra 1988, ktorý okrem iného hovorí o tom, že signatári dohody budú kriminalizovať prechovávanie drog i pre vlastnú potrebu. V tejto súvislosti však už Krzysztof Krajewski (Krajewski 1999: 329) upozornil, že táto medzinárodná zmluva je síce významnou prekážkou reformovania súčasných drogových politík smerom k menšej represívnosti a k väčšiemu dôrazu na zmiernenie škôd spojených s užívaním drog, ale v praxi je zrejmé, že prijaté medzinárodné zmluvy majú istú mieru voľnosti interpretácie, najmä čo sa týka oblasti kriminalizácie prechovávanie drog pre vlastnú potrebu.

Úrad OSN pre drogy a kriminalitu (United Nations 2010) uvádza, že v minulosti mnoho krajín zaviedlo prísne trestanie užívateľov drog, ale takýto prístup sa v praxi neosvedčil a nepreukázalo sa, že by represia dokázala znížiť užívanie drog, mieru závislosti na drogách alebo kriminalitu spojenú s drogami. Naopak, takýto prístup je drahý, zvyšuje zdravotné riziká v spoločnosti a môže obmedzovať ľudské práva. Dokument Úradu OSN pre drogy a kriminalitu konštatuje, že z týchto dôvodov mnohé krajiny zavádzajú alternatívne tresty za užívanie drog a s tým spojené trestné činy.

Ústup od represívneho modelu sa začal výraznejšie prejavovať najmä v 90. rokoch 20. storočia v Európe, kde sa prístupy, ktoré boli niekedy označované ako „alternatívy k odsúdeniu či potrestaniu“ alebo „alternatívy k uväzneniu“ dostali do viacerých oficiálnych dokumentov drogovej politiky (napríklad všetky Akčné plány boja proti drogám EÚ od roku 2000 sa zameriavajú i na „alternatívy k uväzneniu“ v prípade drogových trestných činov). (Pozri napr.: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA) 2015) Najnovší akčný plán EÚ na roky 2013 – 2016 obsahuje opatrenie č. 21:

„Členské štáty stanovia v prípade potreby v súlade s vlastnými právnymi rámcami alternatívy k donucujúcim sankciám (napríklad vzdelávanie, liečbu, rehabilitáciu, následnú starostlivosť a opätovné sociálne začlenenie) pre páchatel'ov užívajúcich drogy“. (Úradný vestník EÚ 2013)

Príčin k príklonu k menej represívnemu a viac terapeutickému či „harm reduction“ modelu v súčasných drogových politikách je viac. V prípade alternatívneho trestania užívateľov drog upozorňuje štúdia EMCDDA (2015) na tri úrovne problémov, ktoré takýto prístup rieši. Na úrovni individua ide o vyváženú reakciu na trestný čin, ktorá je spojená tak s liečbou závislosti ako i s redukovaním spoločenskej stigmatizácie, ktorá vyplýva tak z užívania drog ako i zo samotného odsúdenia. Na úrovni spoločnosti sa ukazuje, že liečba je efektívnym prostriedkom na redukovanie napr. majetkových trestných činov spojených s užívaním drog. Liečba môže tiež výrazne eliminovať šírenie infekčných chorôb spojených s užívaním drog ako i ďalšie spoločenské škody. Na úrovni štátnych štruktúr sa zasa redukuje tlak na represívny systém ako i náklady spojené s prácou súdnictva a väzenskej služby.

Príklon k alternatívnej trestaniu užívaniu drog môžeme označiť i za príklon k modelu restoratívnej spravodlivosti, ktorý sa začal presadzovať ako alternatíva k doteraz rozšírenému modelu retributívnej spravodlivosti, ktorý je založený na rovnováhe medzi zločinom a trestom, na rovnováhe v ujme, ktorá bola zločinom spôsobená obeti či spoločnosti a na ujme, na ktorú bol odsúdený páchatel'. Model restoratívnej (obnovujúcej) starostlivosti sa skôr snaží o odčinenie nepriaznivých účinkov trestného činu a znovuoobnovenie vzťahu so spoločnosťou za aktívnej spoluúčasti páchatel'a. Tento prístup na rozdiel od tradičnej trestajúcej spravodlivosti sa neobracia k minulosti, ale je orientovaný do budúcnosti. (Shearing 2001: 215; Braithwaite 2000: 230; Lubelcová 2005: 41)

Podrobnejšie model restoratívnej spravodlivosti rozoberá napr. Gabriela Lubelcová (2005), ktorá zároveň konštatuje, že tento model zatiaľ síce nemožno chápať ako nejaký ucelený systém, ktorý by mohol nahradiť doteraz preferovanú retributívnu spravodlivosť, ale možno ho využiť za určitých špecifických podmienok pri určitých špecifických trestných činoch. Tieto podmienky dobre splňa práve trestanie užívateľov drog, kde by spoločnosti malo v prvom rade ísť o účinnú nápravu páchatel'ov a nie až tak o ich potrestanie. Model restoratívnej spravodlivosti neznamena iba udeľovanie alternatívnych trestov, ale komplexnejšiu alternatívu zaobchádzania s páchatel'om (v prípade drogových trestných činov vrátane liečebných a resocializačných postupov). Typickými opatreniami restoratívnej spravodlivosti sú v tomto prípade rehabilitácia či liečenie, ktoré môžu prispieť k spoločenskej inklúzii a k lepším perspektívam ďalšieho života páchatel'a v spoločnosti.

V tejto súvislosti môžeme v krátkosti zrekapitulovať niekoľko štúdií, ktoré sa zaoberali evaluáciou alternatívnych trestov a opatrení. Podobný prehľad uvádza napríklad i už spomínaná štúdia EMCDDA (2015).

Jednou z možných sledovaných dimenzií alternatívnych opatrení je i miera ich úspešných ukončení, teda percento páchatel'ov, ktoré úspešne absolvovali rehabilitačné či liečebné opatrenie, ktoré bolo uložené ako alternatíva k potrestaniu. Štúdia EMCDDA (2015) uvádza údaje predovšetkým z národných kontaktných miest siete Reitox. Podľa týchto údajov bolo v Rakúsku v roku 2005 úspešne ukončených 57% liečení iniciovaných súdnym systémom, vo Švédsku 75% klientov úspešne ukončilo liečenie spojené s probáciou a v Anglicku a Walese bola úspešnosť zavŕšenia rehabilitačných opatrení na úrovni 55%.

Ďalšie údaje naznačujú, že páchatelia, ktorí absolvovali liečebné a probačné opatrenia majú vo všeobecnosti podstatne nižšiu mieru recidívy páchania trestných činov ako odsúdení užívatelia drog bez liečebných a probačných opatrení. Takéto dáta prináša napríklad štúdia z Anglicka (Powell et al. 2011), ktorá ale zároveň uvádza i limity zlepšenia najmä u ťažkých užívatel'ov drog. Štúdia z Belgicka (De Wree et al. 2009) naznačuje podobné výsledky a navyše konštatuje, že alternatívne opatrenia môžu významne posilňovať sociálny kapitál páchatel'ov a tým prispievajú nielen k nižšej miere ich recidívy, ale i k významnému pokroku vo viacerých oblastiach života (stále zamestnanie, bývanie, spoločenské kontakty, trávenie voľného času).

Vývoj presadzovania práva v drogovej politike na Slovensku

V nasledujúcej kapitole sa pokúsime analyzovať vývoj v ukladaní trestov za drogové trestné činy na Slovensku po roku 1990. Táto analýza samozrejme sleduje nielen mieru represívnosti drogovej politiky, ale i s tým súvisiacu mieru uplatňovania alternatívnych trestov a restoratívnej spravodlivosti. Prehľad historického vývinu môže tiež naznačiť i niektoré príčiny súčasného stavu v ukladaní trestov.

Podľa vyššie uvedenej typológie vplyvov na vývoj drogovej politiky (Radimecký 2007) sú lokálne drogové špecifické či nešpecifické faktory dôležitým kontextom vplývajúcim na jej smerovanie. Takýmito lokálnymi faktormi sú v prípade vývoja drogovej politiky predovšetkým vnímanie drog a užívatel'ov drog ako i trendy v užívaní drog.

Pred rokom 1989 na Slovensku nebolo užívanie nelegálnych drog veľmi rozšírené. Po páde komunistického režimu sa však do Československa začali dostávať vo väčšej miere i „klasické“ drogy ako heroín, kokaín, LSD či extáza. Slovensko tak získalo status nielen tranzitnej krajiny, ale minimálne od rokov 1992 – 1994 i cieľovej krajiny, kde sa drogy vo väčších množstvách a pod dohľadom organizovaného zločinu i predávali. Približne v tomto období

(v rokoch 1992 – 1994) vypukla v Bratislave „heroínová epidémia“, ktorá zasiahla predovšetkým veľmi mladých ľudí (v roku 1995 bolo 54% prvoliečených drogovo závislých v Bratislave vo veku do 19 rokov). (Nociar 2000) Vysvetlenie zvýšenia počtu užívateľov drog treba hľadať tak na strane ponuky, kde sa na Slovensku v prípade obchodovania s heroínom etablovali zločinecké organizácie zložené predovšetkým z obyvateľov bývalej Juhoslávie (najmä etnických Albáncov), ale i na strane dopytu po drogách, čo súviselo s demokratizáciou spoločnosti a celkovým uvoľnením mechanizmov spoločenskej kontroly. (Fedačko 2008) Navyše mladí ľudia začali vo väčšom počte cestovať do západoeurópskych krajín, kde objavovali na Slovensku dovtedy v podstate neznáme drogy a následne ich importovali i domov.

Prudký nárast užívania drog a s tým spojené negatívne javy sa 90. rokoch 20. storočia prejavili i v postojoch ľudí k tomuto problému. Slovenská verejná mienka pokladala drogový problém za závažnú deviáciu ohrozujúcu celú spoločnosť, vykazovala a vykazuje vysoký spoločenský odstup od drogovu závislých a dlhodobo v drogovej politike preferuje represívne opatrenia. (Pozri: Klobucký 2012)

Takéto nastavenie verejnej mienky sa postupne prejavilo i v dôraze aký sa kladie na presadzovanie práva v drogovej oblasti na Slovensku. Ešte v roku 1990 bol prijatý zákon č. 175/1990 Zb. (účinnosť nadobudol 1. júla 1990), v ktorom bola vypustená trestnosť prechovávania drog pre vlastnú potrebu, ale zároveň tu tiež boli sprísnené tresty za prechovávanie pre iných, výrobu, dovoz či vývoz pri priťažujúcich okolnostiach. (Čentéš 2007: 54) V zásade bol však tento zákon ústupom od tvrdšej represie a jeho prijatie sa dá vysvetliť i vplyvom liberálnejšej atmosféry v období tesne po „Nežnej revolúcii“. Netrestanie užívateľov za prechovávanie drog pre vlastnú potrebu však na Slovensku trvalo iba do 1. októbra 1994, keď začal platiť zákon č. 248/1994 Z. z.. V ňom sa zaviedlo trestanie prechovávania drog pre vlastnú potrebu podľa §187 a to na 1 až 5 rokov. Zmena zákona spočívala v doplnení výrazu „pre seba“, takže tento paragraf nerozlišoval medzi prechovávaním pre seba, pre iných, dovozom, vývozom či výrobou. Ďalším sprísnením a posilnením represie bola novela zákona č. 183/1999 Z.z. účinného od 1. Septembra 1999, ktorá odstránila beztrestnosť tzv. „spotrebnej držby“ v ustanovení § 186 Trestného zákona a sprísnila tresty za drogové trestné činy v ustanovení § 187 Trestného zákona.

Podľa dostupných údajov rokoch 2000 – 2005 bol približne tretinový podiel odsúdených za prechovávanie drog pre vlastnú potrebu (jednorazová dávka, § 186) na celkovom počte odsúdených za drogové trestné činy. Z odsúdených za prechovávanie pre vlastnú potrebu dostalo pritom 13,4% odsúdených v období rokov 1998 – 2007 nepodmienečný trest. Za prechovávanie väčšieho množstva

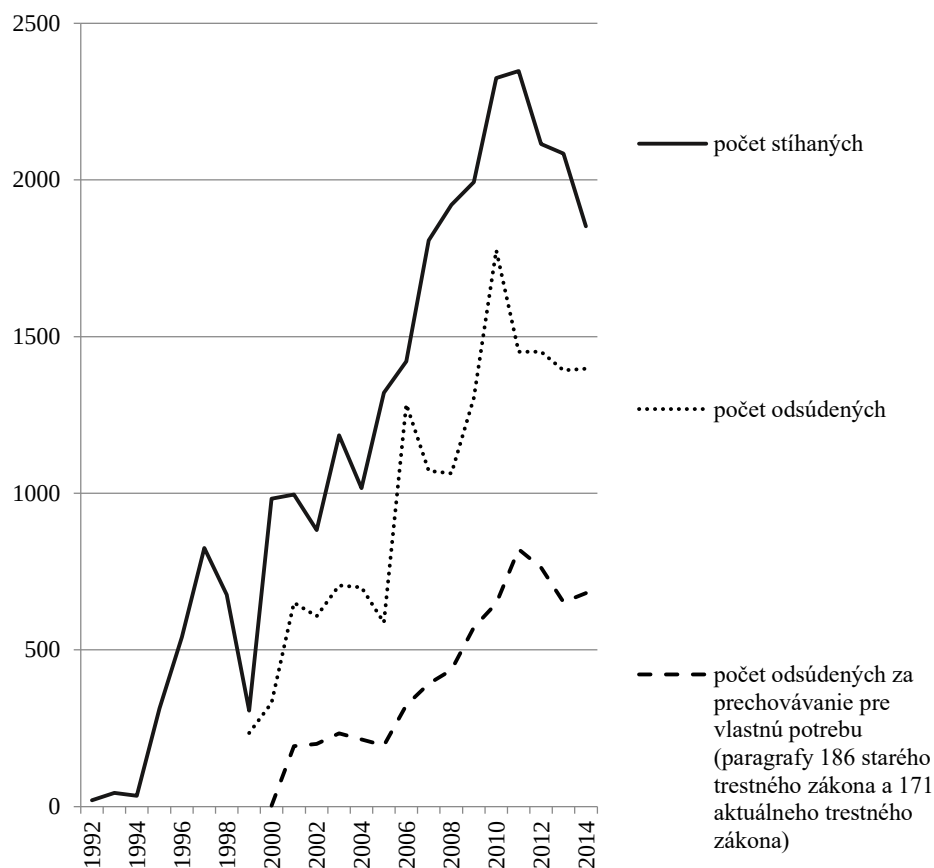
ako jednej dávky (§ 187, odsek 1d) dostalo 22,2% odsúdených nepodmienečné tresty. (Hičárová et al. 2010: 96)

V roku 2005 bola zavíšená rekodifikácia trestného práva na Slovensku (schválením nového Trestného zákona a Trestného poriadku), v rámci ktorej sa upravovali i znenia drogových trestných činov. Dôvodová správa k Trestnému zákonu okrem iného uvádza, že nedostatkom doterajšej právnej úpravy je to, že: „...legislatívne opatrenie sa obrátilo najmä proti osobám závislým od drog, avšak najväčší vinníci tohto negatívneho javu, výrobcovia a obchodníci s drogami, ostávajú viac-menej bokom, buď neodhalení, alebo potrestaní len veľmi mierne“. (Čentíš 2007: 70) Nový Trestný zákon sa teda snažil viac odlíšiť užívateľov od dílerov a prechovávanie pre vlastnú potrebu bolo definované benevolentnejšie (najviac 3, prípadne 10 obvyklých jednorazových dávok pre vlastnú potrebu) a naopak, sprísnilo sa tresty za prechovávanie viac ako 10 dávok a ostatné drogové trestné činy súvisiace s výrobou a obchodom (pozri tiež: Čentíš, J. a kol.: 2006). Súd podľa tohto zákona, podobne ako v predchádzajúcich Trestných zákonoch, mohol uložiť podmienený odklad výkonu trestu v prípade, ak trest neprevyšoval dva roky. (Čentíš 2011: 14) Analýza dopadov tejto novej právnej úpravy konštatuje, že zákon nijako neovplyvnil drogovú scénu na Slovensku a v sledovanom období nemal ani vplyv na prevalenciu, ceny drog či oblasť liečby a harm reduction. (Hičárová et al. 2010) Analýza tiež konštatuje, že sa nepodarilo naplniť zámer nového zákona (popísaný v jeho dôvodovej správe) ukladať tresty odňatia slobody iba v nevyhnutných prípadoch. Konštatuje sa tu tiež, že: „...tendencia rastu počtu malých záchytoch drog a ich vysoký podiel na celkovom počte zaistených prípadov ďalej naznačuje, že polícia a ďalšie represívne zložky ďalej využívajú pri znižovaní dopytu po drogách a rozšírenosti užívania najmä svoju úlohu odstrašovania od užívania drog stíhaním a trestaním samotných užívateľov“. (s. 76) Takýto postup je v spomínanej analýze kritizovaný pre svoju neefektívnosť ako i pre stigmatizáciu užívateľov drog.

Celkový vývoj počtu trestne stíhaných ako i odsúdených za drogové trestné činy podľa údajov z informačného systému Generálnej prokuratúry PATRICIA uvádzame v grafe č. 1, z ktorého je zrejmé, že podľa najaktuálnejších údajov (rok 2014) bolo celkovo trestne stíhaných 1852 páchatel'ov za drogové trestné činy. Odsúdených za drogové trestné činy bolo 1397 páchatel'ov a z toho 681 (t. j. 49%) podľa § 171 Trestného zákona, teda za prechovávanie drog pre vlastnú potrebu. Z tejto štatistiky teda vyplýva, že značnú časť odsúdených za drogové trestné činy predstavujú obyčajní užívatelia drog, ktorým nebolo dokázané obchodovanie či prevážanie drog cez hranice. Dlhodobé trendy tiež naznačujú, že podiel takýchto odsúdených na celkovom počte odsúdených za drogové trestné činy sa zásadnejšie nemení a zostáva na približne rovnakej úrovni v intervale cca 40-60%.

Graf navyše naznačuje výrazný nárast trestne stíhaných a odsúdených za drogové trestné činy po roku 2000, pričom podľa dostupných dát (počty liečených, populačné výskumy a z nich zistené prevalencie – pozri napr.: Klobucký 2012) sa počet užívateľov drog v tomto období skôr stabilizoval a rozhodne nerástol podobne výrazným tempom.

Graf č. 1: Počty trestne stíhaných a odsúdených za drogové trestné činy

Zdroj: Informačný systém Generálnej prokuratúry Patricia, vlastné prepočty.

Metodológia výskumu a konceptualizácia

Zámerom nášho výskumu bolo zistiť ako sú na Slovensku trestaní páchatelia drogových trestných činov a či sú v týchto prípadoch dostatočne uplatňované alternatívne tresty prípadne alternatívy k potrestaniu. Následne sme tiež chceli objasniť príčiny a kontexty, ktoré vedú k zisteným prevládajúcim typom trestania. Tieto ciele výskumu teda definovali i jeho postupnosť: najskôr bola vykonaná analýza štruktúry ukladaných trestov (kvantitatívne dáta) a následne sme pátrali po kontextoch a príčinách, ktoré mohli viesť k zistenej štruktúre ukladaných trestov (kvalitatívne dáta).

Náš výskum bol teda realizovaný kombináciou kvalitatívnych a kvantitatívnych metód. Pri kvalitatívnom výskume sme využili prístupy „zakotvenej teórie“. (Glaser – Strauss 1967; Strauss – Corbin 1990) O výhodách použitia zakotvenej teórie pri výskume drogových politík píše napríklad Josef Radimecký (2007), ktorý upozorňuje na možnosť hlbšie pochopiť postoje aktérov s rozdielnymi názormi ako i na príležitosť podrobnejšie objasniť sociálny kontext, v ktorom sa drogová politika utvára.

Kvalitatívna časť výskumu je založená na desiatich pološtrukturovaných rozhovoroch s expertmi v danej oblasti (išlo o sudcov, prokurátorov, obhajcov, adiktológov a zástupcov mimovládnych a tiež vládnych inštitúcií). Názory expertov boli medzi sebou priebežne konfrontované ako i porovnávané s ďalšími zdrojmi dát. Vo vzťahu aplikovania alternatív trestnej justície si treba uvedomiť, že výrazne vybočujú z rámca tradične chápaného represívneho systému trestnej justície a preto predpokladom ich efektívneho fungovania je aj vytvorenie takého trestnoprávneho systému, v rámci ktorého bude ich využitie vnímané zúčastnenými aktérmi ako skutočná alternatíva niektorého z klasických trestov. (Čentěš 2007: 173) Názory aktérov systému na vhodnosť a používanie jednotlivých alternatívnych trestov sme skúmali práve pomocou expertných rozhovorov.

Analyzovali sme tiež základné dokumenty rámcujúce slovenskú drogovú politiku ako i platné zákony a ich výklady a zdôvodnenia.

Kvantitatívna časť výskumu pracovala s dátami z dvoch databáz: rezortnou štatistikou Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky a štatistickým systémom Generálnej prokuratúry Slovenskej republiky „Patricia“. Predchádzajúci výskum (Hičárová et al. 2010) konštatoval viaceré nedostatky a nepresnosti štatistického systému Generálnej prokuratúry Slovenskej republiky, preto sme s týmito dátami pracovali iba v nevyhnutných prípadoch.

Pre potreby tejto štúdie sa pri pomenovaní jednotlivých alternatívnych trestov pre užívateľov drog budeme držať terminológie Európskeho monitorovacieho centra pre drogy: (EMCDDA 2015: 6). Táto terminológia chápe *dekriminalizáciu* ako alternatívu k odsúdeniu, ale táto alternatíva ostáva stále

trestom. *Depenalizácia* je uzavretie menej závažného trestného činu alebo prečinu bez potrestania. *Alternatíva k trestu odňatia slobody* je opatrenie, ktoré sa odohráva mimo väzenia (môže byť retributívne alebo rehabilitačné). *Alternatíva k potrestaniu* je opatrenie, ktoré netrestá a zároveň je rehabilitačné ako napríklad liečenie, vzdelávanie, rehabilitácia alebo spoločenská reintegrácia.

Alternatívy k potrestaniu a alternatívne tresty na Slovensku za drogové trestné činy – prehľad, využívanie, problémy

Slovenské trestné zákonodarstvo upravuje viaceré alternatívy trestnej justície. Spáchanie drogového trestného činu tak možno uzavrieť *depenalizáciou* – upustenie od potrestania (Trestný zákon, § 40) ako i *dekriminalizáciou* – podmienené zastavenie trestného stíhania (Trestný poriadok, § 216, 217) a zmier (Trestný poriadok, § 220 až § 227), ktoré sú procesnou alternatívou k potrestaniu páchatel'a. Najčastejšie sú však používané *alternatívy k trestu odňatia slobody* ako sú: podmienený odklad výkonu trestu odňatia slobody (Trestný zákon, § 49, 50), podmienený odklad výkonu trestu odňatia slobody s probačným dohľadom (Trestný zákon, § 51), peňažný trest (Trestný zákon, § 57), trest povinnej práce (Trestný zákon, § 54, 55) a domáce väzenie (Trestný zákon, § 53). Slovenské trestné zákonodarstvo tiež pozná *alternatívu k potrestaniu* ktorou je ochranné opatrenie – súdom nariadené ochranné liečenie (Trestný zákon, § 35, 73, 74). Mieru využívania jednotlivých alternatív trestnej justície za drogové trestné činy v rokoch 2010 – 2014 znázorňuje tabuľka č. 1.

Tabuľka č. 1: Počty odsúdených a druhy trestov za drogové trestné činy (§ 171, 172) v rokoch 2010 – 2014

	rok				
	2010	2011	2012	2013	2014
počet odsúdených za drogové trestné činy (§ 171, 172)	1087	1158	1157	1144	1114
odsúdení za prechovávanie pre vlastnú potrebu (§ 171)	627	626	626	535	565
nepodmienečný trest odňatia slobody	277	353	305	257	275
upustenie od potrestania	7	9	8	7	9
podmienečne zastavené trestné stíhanie	474	436	305	306	281
podmienečný odklad výkonu trestu odňatia slobody	473	471	442	464	485
podmienečný odklad výkonu trestu odňatia slobody s probačným dohľadom	240	217	259	300	206
peňažný trest	69	75	76	53	64
trest povinnej práce	18	34	57	58	69
súdom nariadená liečba	134	133	136	169	135
súdom nariadená liečba a nepodmienečný trest	56	49	57	48	97
súdom nariadená liečba a podmienený trest	74	81	79	113	35
súdom nariadená liečba a upustenie od potrestania	0	0	0	1	0

Zdroj: Štatistický systém Generálnej prokuratúry Patricia, Štatistický systém Ministerstva spravodlivosti SR, vlastné prepočty.

Upustenie od potrestania

V podmienkach slovenského právneho systému je jediným depenalizačným opatrením aplikovaným na páchatel'ov drogových trestných činov, ktorí prechovávajú drogy pre vlastnú potrebu (§ 171 Trestného zákona) upustenie od potrestania, ktoré môže a nemusí byť kombinované s ochrannou liečbou. Súd môže upustiť od potrestania páchatel'a prečinu (t. j. trestného činu, ktorý spáchaný z nedbanlivosti, alebo úmyselného trestného činu s hornou hranicou sadzby neprevyšujúcou 5 rokov) ak ním nebola spôsobená smrť alebo ťažká ujma na zdraví. V prípade drogových trestných činov tak možno upustiť od potrestania iba v prípade prechovávaní maximálne desiatich obvyklých jednorazových dávok drogy (§ 171 Trestného zákona), kde je horná hranica trestu päť rokov, pričom ide o doteraz netrestaného páchatel'a, ktorý sa prizná a vyjadrí ľútosť. Po upustení od potrestania sa na páchatel'a hľadí ako na netrestaného. Upustenie od potrestania je však v prípade drogových trestných činov veľmi málo využívané. Zatiaľ čo celkový počet odsúdených osôb podľa § 171 Trestného zákona sa v jednotlivých rokoch v období 2010 – 2014 pohyboval medzi 535-627, počet upustení od potrestania nepresiahol ani v jednom roku 9 prípadov. Podľa nami oslovených expertov je jednou z príčin i verejná mienka, ktorá dlhodobo preferuje predovšetkým represívne opatrenia v drogovej politike. Sudcovia rozhodujú pod tlakom pomerne represívne naladenej verejnosti. Oslovení prokurátori a sudcovia pokladali upustenie od potrestania za inštitút, ktorý sa má ukladať iba pri mimoriadnych okolnostiach. Medzi ďalšie príčiny môžeme zaradiť i pomerne malú informovanosť presadzovateľov práva o aktuálnych poznatkoch z oblasti drogovej politiky a užívania drog. V našom interview sa napríklad prokurátor vyjadril, že pokladá za správne trestať i za prechovávanie malého množstva marihuany pre osobnú potrebu, pretože „je to vstupná brána pre užívanie nebezpečnejších drog“. Táto teória pritom bola mnohými vedeckými štúdiami vyvrátená. (Pozri napr.: Degenhardt et al. 2010) Je tiež zaujímavé, že v sledovanom období rokov 2010 – 2014 sa vyskytol iba jeden prípad upustenia od potrestania so zároveň uloženým ochranným opatrením povinnej liečby, pričom práve takýto postup sa dá pokladať za efektívnu a zmysluplnú alternatívu, za príklad dobrej praxe v duchu najnovších svetových trendov v drogovej politike. Takýto postup totiž obsahuje rehabilitáciu páchatel'a a zároveň ho nevylučuje a nestigmatizuje.

Inštitucionálnou prekážkou pri využívaní tohto opatrenia je skutočnosť, že nemožno upustiť od potrestania páchatel'a prečinu, ak si stav zmenšenej príčetnosti spôsobil vplyvom návykovej látky. Splnenie tejto podmienky v prípade užívateľov drog môže byť často problémom. Medzi expertami sa tiež objavil názor, že by bolo vhodné doplniť právnu úpravu tak, aby umožňovala podmienené upustenie od potrestania s probačným dohľadom. Takýto postup

by podľa prichádzal do úvahy najmä v prípade pripravenosti užívateľa drog dobrovoľne absolvovať liečenie.

Podmienečné zastavenie trestného stíhania a zmier

V Trestnom poriadku sú ustanovené dva inštitúty, ktoré sú procesnou alternatívou k potrestaniu užívateľov drog pre vlastnú potrebu. Týmito inštitútmi sú podmienečné zastavenie trestného stíhania a zmier. Podobne ako pri upustení od potrestania aj pri podmienečnom zastavení trestného stíhania a zmieri možno tieto inštitúty využiť iba v prípade užívateľov drog, ktorí prechovávali maximálne 10 obvykle jednorazových dávok drogy pre vlastnú potrebu (§ 171 Trestného zákona).

Pri podmienečnom zastavení trestného stíhania alebo zmieri obvinený musí vyhlásiť, že spáchal skutok, za ktorý je stíhaný. Prihliada sa na doterajší život obvineného a okolnosti prípadu. Pri podmienečnom zastavení trestného stíhania sa obvinenému určuje skúšobná doba určuje na jeden rok až päť rokov. Obvinenému možno tiež uložiť, aby v skúšobnej dobe dodržiaval primerané obmedzenia a povinnosti smerujúce k tomu, aby viedol riadny život alebo aby sa zdržal činnosti, ktorá viedla k spáchaniu prečinu. Teoreticky je teda možné uložiť povinnosť neužívať drogy (a prípadne sa pravidelne podrobovať testom na drogy) alebo absolvovať protidrogové liečenie. Pri zmieri sa obvinenému skúšobná doba neurčuje a ani sa mu nemôžu uložiť podmienky, tak ako je tomu pri podmienečnom zastavení trestného stíhania.

V praxi sa však podľa výpovedí prokurátora, sudcu a adiktológa pri podmienečnom zastavení trestného stíhania takéto obmedzenia uplatňujú len v minimálnej miere. Bohužiaľ nie sú k dispozícii štatistické údaje o ukladaní takýchto opatrení. Podmienečne zastaviť trestné stíhanie alebo schváliť zmier môže tak prokurátor ako i sudca. V praxi je podľa výpovede prokurátora obvykle podmienkou doterajšia netrestanosť páchatel'a a menšie množstvo prechováanej drogy (vyjadrenie prokurátora v interview: *"ak má niekto u seba množstvo, ktoré sa približuje k tým desiatim dávkam, nerozhodnem o podmienečnom zastavení trestného stíhania"*). Podľa štatistik Generálnej prokuratúry SR bolo v období 2010 – 2014 podmienečne zastavených od 255 do 458 trestných stíhaní za drogový trestný čin podľa § 171 Trestného zákona (prechovávanie pre vlastnú potrebu). Tieto čísla znamenajú, že v jednotlivých rokoch bol pomer podmienečne zastavených trestných stíhaní k odsúdeným za § 171 Trestného zákona od približne jednej polovice (rok 2010) až po niečo viac ako tretinu (rok 2014).

V prípade inštitútu zmieru možno konštatovať, že sa v aplikačnej praxi vo vzťahu k osobám, ktoré prechovávali drogy pre vlastnú potrebu (§ 171 Trestného zákona) využíva iba ojedinele.

Pomerne nízky počet podmiennečne zastavených trestných stíhaní a schválených zmierov sa dá vysvetliť predovšetkým značnou mierou subjektivity pri rozhodovaní o ich využití. Tak napríklad nami oslovený prokurátor bol zástancom tvrdšej línie a o podmiennečnom zastavení bol ochotný uvažovať iba pri predchádzajúcej bezúhonnosti páchatel'a a minimálnom množstve prechováanej drogy. Naopak, nami oslovený sudca bol skôr liberálnejší a za veľké obmedzenie tejto alternatívy pokladal nemožnosť podmiennečne zastaviť trestné stíhanie v prípade prechovávaní viac ako 10 dávok drogy, alebo v prípade opakovaného prechovávaní. Podobný názor vyslovili i ďalší experti (predstavitel' tretieho sektora a predstavitel' vládnej inštitúcie). Vo všeobecnosti podmiennečné zastavenie trestného stíhaní a schválenie zmieru experti v rozhovoroch oceňovali ako dobré príklady procesných alternatív k potrestaniu páchatel'a, kde páchatel' nie je stigmatizovaný záznamom vo výpise z registra trestov. Kritizovali však pomerne prísne nastavenie podmienok za ktorých je možné tieto inštitúty využiť.

Podmiennečný odklad výkonu trestu odňatia slobody a podmiennečný odklad výkonu trestu odňatia slobody s probačným dohľadom

Základným princípom podmiennečného odkladu výkonu trestu odňatia slobody je, že súd rozhodne o odsúdení páchatel'a a uloží mu trest odňatia slobody, ale výkon trestu odloží s podmienkou, že odsúdený sa bude v priebehu určenej skúšobnej riadne správať a vyhovie obmedzeniam alebo splní povinnosti, pokiaľ mu boli súdom uložené. Podmiennečne možno odložiť iba výkon trestu odňatia slobody vo výmere neprevyšujúcej dva roky. V prípade drogových trestných činov tak ide predovšetkým o prechovávanie maximálne desiatich obvyklých jednorazových dávok drogy (§ 171 Trestného zákona). Podmiennečný odklad výkonu trestu odňatia slobody s probačným dohľadom možno uložiť i za tresty odňatia slobody neprevyšujúce tri roky, čo sa v prípade drogových trestných činov týka i § 172 ods.1 Trestného zákona, teda aj prechovávaní viac ako desiatich obvyklých jednorazových dávok drogy.

Podmiennečný odklad výkonu trestu je veľmi často ukladaným trestom v prípade odsúdených za drogové trestné činy, typicky ide o prvopáchatel'ov, ktorí prechovávajú malé množstvo drogy. Táto alternatíva síce umožňuje páchatel'ovi vyhnúť sa väzeniu, ale predstavuje významnú spoločenskú stigmatizáciu spojenú s možnými problémami nájsť si prácu.

Popri uložení podmiennečného trestu sa nie veľmi často (nemáme k dispozícii presný štatistický údaj, ale podľa počtu všetkých uložených obmedzení a povinností popri podmiennečných trestoch ide o menej ako desatinu prípadov) ukladá zákaz užívať drogy, ktorý sa však podľa výpovedí expertov v praxi väčšinou nekontroluje. Dozor nad probačným dohľadom vykonáva probačný a

mediačný úradník. V čase výkonu podmieneného odkladu probačný a mediačný úradník odsúdeného nielen kontroluje, ale i vedie k tomu, aby viedol riadny život na slobode v súlade so zákonom. Zároveň mu poskytuje odbornú pomoc, profesionálnu podporu pri riešení aktuálnych problémov, ktoré môžu zahŕňať naozaj širokú škálu tém – od rodinných cez pracovné až po zdravotné, sociálne a vzdelávacie. Počas celého výkonu probačného dohľadu sa musí odsúdený pravidelne zúčastňovať kontaktných stretnutí s probačným a mediačným úradníkom a nemeniť svoje bydlisko bez jeho súhlasu a pod.

Pri rozhovoroch sa však experti zhodujú tom, že na Slovensku sú probační a mediační úradníci mimoriadne preťažení a nemajú dostatočnú kapacitu na dôslednejšie plnenie svojej funkcie a individuálnu prácu s odsúdеныmi. Výkon probácie sa tak veľmi často redukuje na formálne návštevy odsúdeného u probačného a mediačného úradníka.

Peňažný trest, Trest povinnej práce

Peňažný trest ako samostatný trest alebo trest povinnej práce v prípade drogových trestných činov možno uložiť iba v prípade prechovávania maximálne desiatich obvyklých jednorazových dávok drogy pre vlastnú potrebu (§ 171 Trestného zákona), kde je horná hranica trestu päť rokov. V praxi ide predovšetkým o prvopáchateľov s menším množstvom prechovávaných drog. Táto alternatíva síce umožňuje páchateľovi vyhnúť sa väzeniu, ale predstavuje významnú spoločenskú stigmatizáciu (zápis v registri trestov) spojenú s možnými problémami nájsť si prácu.

Trest povinnej práce, ktorý doplnený do Trestného zákona iba v roku 2006 súdy zo začiatku neudeľovali príliš často, ale v poslednom období jeho ukladanie narastá. Podľa výpovedí sudcov je ukladanie trestu povinnej práce problematické najmä z toho dôvodu, že s ním musí súhlasiť i páchateľ. To je i prípad drogových trestných činov, kde napríklad z odsúdených podľa § 171 Trestného zákona bolo v roku 2014 iba 55 páchateľov odsúdených do väzenia, ale až 362 páchateľov dostalo podmienený odklad výkonu trestu. Podľa výpovedí expertov je pre obžalovaného výhodnejší podmienený odklad výkonu trestu ako trest povinnej práce. Obžalovaný s trestom povinnej práce musí súhlasiť, takže tento trest sa vo väčšine prípadov dá uložiť iba ako alternatíva k väzeniu.

Domáce väzenie

Trest domáceho väzenia sa do slovenského právneho poriadku zaviedol až spolu s novým Trestným zákonom od roku 2006. Tento trest bol však v uplynulom období využívaný iba minimálne. Podľa štatistík v rokoch 2010 – 2014 žiadny páchateľ drogovej trestnej činnosti nebol odsúdený na trest

domáceho väzenia. Azda najväčším problémom pri ukladaní trestu domáceho väzenia bol nedostatok technických prostriedkov, ktoré by umožnili monitoring odsúdeného. Situácia by sa mala postupne meniť v priebehu roka 2016, keď sa po ďalších legislatívnych úpravách spresňujúcich výkon trestu domáceho väzenia s kontrolou technickými prostriedkami ako i samotným zaobstaraním tzv. elektronických náramkov má začať ukladať tento trest častejšie. Podľa najaktuálnejších informácií však sudcovia udeľujú trest domáceho väzenia i v súčasnosti iba v minimálnej miere. Táto skutočnosť bude iste predmetom ďalších analýz, pričom v súčasnosti sa uvažuje o príčinách ako sú istá zotrvačnosť v rozhodovaní sudcov ako i o procesné komplikácie pri ukladaní tohto trestu.

V prípade drogových trestných činov je trest domáceho väzenia mimoriadne vhodným alternatívnym trestom, ktorý jednak šetrí náklady štátu na väzenie, ale tiež umožňuje nádejnejšiu resocializáciu odsúdeného bez sociálneho vylúčenia (odsúdený v niektorých prípadoch môže chodiť do práce a ostáva v svojom rodinnom prostredí) a to najmä v kombinácii s nariadenou liečbou či zákazom užívania drog, ktoré je kontrolované.

Súdom nariadené ochranné liečenie

Súd ukladá ochranné liečenie na základe posudku znalca a môže ho uložiť samostatne, popri treste alebo pri upustení od potrestania. Súdom nariadené ochranné liečenie nie je trest ale „ochranné opatrenie“. Výkon súdom nariadeného ochranného liečenia môže byť vo výkone trestu odňatia slobody alebo na slobode v zdravotníckych zariadeniach či už ambulantne alebo s hospitalizáciou.

Súdom nariadené ochranné liečenie sa vo veľkej väčšine prípadov ukladá spolu s podmieneným alebo nepodmieneným trestom odňatia slobody. Možnosť uložiť súdom nariadené ochranné liečenie a zároveň odpustiť ďalšie trestanie drogovu závislého páchatel'a sa využíva iba minimálne (v sledovanom 5-ročnom období to bolo iba 7 prípadov).

Súčasná prax využívania súdom nariadeného ochranného liečenia je podľa vyjadrení viacerých expertov veľmi kontroverzná a problematická. Hlavným problémom je, že súdom nariadené ochranné liečenie sa vo veľkej väčšine prípadov ukladá nie ako alternatíva k trestu, ale ako doplnok k trestu. V tejto súvislosti dokonca Hlavný odborník na drogovú závislosť na Slovensku Ľubomír Okruhlica napísal otvorený „List pre súdnych znalcov – psychiatrov“ (Okruhlica 2014), v ktorom argumentuje i stanoviskom Úradu OSN pred drogy a kriminalitu. (United Nations 2010) V tomto dokumente sa okrem iného uvádza, že dlhodobá ústavná liečba pre závislosť od drog bez súhlasu pacienta je v skutočnosti formou väznenia s nízkou mierou ostrahy. (Treba upresniť, že pacienti nie sú pri ústavnej liečbe fyzicky obmedzovaní a môžu z nej

kedykoľvek odísť, pričom im však hrozí trestné stíhanie za marenie výkonu úradného rozhodnutia). Nejde teda o skutočnú alternatívu k väzneniu a takáto prax podľa Okruhlícu porušuje medzinárodné dohovory o ľudských právach a medicínske etické štandardy. Okruhlíca preto vyzval súdnych znalcov, aby súdom neodporúčali ukladanie protidrogovej liečby mimo väzenia.

Ďalším problémom v súvislosti so súdom nariadeným ochranným liečením sú neúmerne dlhé čakacie doby (podľa vyjadrení expertov až jeden rok a viac). Tento stav sa týka tak liečby vo väzení ako aj ústavnej liečby mimo väzenia. Bohužiaľ však o týchto čakacích dobách neexistujú žiadne štatistiky. Z výpovede sudcu: *"Mal som odsúdeného, ktorý mal uložený aj ústavnú súdom nariadenú liečbu. Odsedel si vo väzení dva roky, kde sa k liečbe vzhľadom na čakacie doby nedostal. Po prepustení na slobodu dostal príkaz absolvovať liečbu v nemocnici XY, kde dostal termín na nástup liečby o dva a pol roka. V skutočnosti teda musel nastúpiť do liečby nejakých šesť-sedem rokov po spáchaní trestného činu a dvojročnej abstinencii vo väzení."* Často sa teda stáva, že do súdom nariadeného ochranného liečenia musia nastúpiť i pacienti, ktorý ju už nepotrebujú. Dlhé čakacie doby vysvetlil iný expert takto: *"Poradovník na liečbu určuje vedúci lekár zdravotníckeho zariadenia a v zásade by mal byť definovaný akútnosťou liečby. Je teda logické, že lekári v takomto poradovníku uprednostňujú dobrovoľných a motivovaných pacientov a pacientov so súdom nariadenou liečbou odsúvajú."* S problémom dlhých čakacím dob súvisí i zložitý proces ukončenia liečby: návrh na ukončenie liečby dáva lekár a rozhoduje o nej súd. Tento proces je však pomerne zdĺhavý. Často sa stáva, že na výkon súdom nariadeného ochranného liečenia má nastúpiť pacient, ktorý už dlhodobo abstínuje a žiadnu liečbu nepotrebuje. Vzhľadom na rozsudok však musí do ochranného liečenia nastúpiť a až potom môže dať jeho lekár návrh na súd na ukončenie liečby. Podľa vyjadrení expertov sa tak stávajú absurdné situácie, keď si dlhodobo abstínujúci pacient vyberie radšej v práci dovolenku (aby sa jeho okolie nedozvedelo, že mal voľakedy problém s drogami) a nastúpi na dva týždne do ústavného ochranného liečenia ktoré podľa rozsudku musí absolvovať, potom ho preradia do formálnej ambulantnej liečby pričom v nej musí zotrvať až do rozhodnutia súdu.

Ďalším problémom je nedobrovoľnosť a nemotivovanosť pacientov. Pacienti s ústavnou súdom nariadeného ochranného liečenia často narušajú proces liečby v komunite dobrovoľných pacientov. Túto skutočnosť považujú adiktológovia za problém, ktorý potenciálne znižuje efektivitu liečby všetkých pacientov na oddelení. Ide tu však aj o problém zodpovednosti lekára za ďalšie možné potrestanie pacienta. Ak totiž lekár nahlási súdu alebo prokurátorovi, že pacient marí svojim správaním súdom nariadené liečenie, môže tým privodiť jeho trestné stíhanie.

Záver

Alternatívy k potrestaniu a alternatívne tresty za drogové trestné činy sa na Slovensku využívajú pomerne málo. Zvlášť alarmujúce je, že sa v úplne minimálnej miere využívajú depenalizačné prístupy (upustenie od potrestania). Dekriminalizácia (podmienečné zastavenie trestného stíhania, zmier) v skúmanom období rokov 2010 – 2014 klesala nielen v absolútnych číslach, ale i v pomere k celkovému počtu odsúdených za drogové trestné činy.

Najčastejšou formou trestania za drogové trestné činy sú alternatívy k trestom odňatia slobody a z nich predovšetkým podmienečný odklad výkonu trestu odňatia slobody. I keď takéto trestanie odstraňuje negatívne aspekty prizonizácie, stále v sebe zahŕňa značné riziko sociálneho vylúčenia a stigmatizácie páchatel'a.

Z rozhovorov s expertmi vyplynulo, že v súčasnosti je azda najzávažnejším problémom pri drogových trestných činoch v oblasti alternatívnych trestov a restoratívnej spravodlivosti zle fungujúca prax ukladania a vykonávania súdom nariadeného ochranného liečenia. Ukazuje sa, že obvyklá prax, keď sa ochranné liečenie ukladá ako doplnok k trestu a nie ako alternatíva k trestu, prináša veľké množstvo problémov, ktoré môžu viesť až k výraznej neefektívnosti tohto opatrenia. Na Slovensku tiež absentuje v zahraničí bežná možnosť zrušiť uložený trest ak sa páchatel' podrobí liečeniu.

Častejšiemu využívaniu alternatívnych trestov bráni i malá kapacita inštitúcií, ktoré majú zabezpečovať liečbu či rehabilitáciu. Vo výsledku je potom ukladanie takýchto opatrení často len formálne (v prípade probácie), alebo dokonca kontraproduktívne (v prípade liečby). Na tento problém, ktorý v budúcnosti môže nastať, upozorňovali už v čase prijatia platného trestného zákona viacerí autori. (Lubelcová 2005; Čentěš 2007) Podobne sa javí i otázka technického zabezpečenia výkonu trestu domáceho väzenia, keď štát bol schopný prijať adekvátne opatrenia až po desiatich rokoch platnosti zákona. Platí konštatovanie Gabriely Lubelcovej (2014), že „pre efektívne a účinné aplikačné pozadie restoratívnej spravodlivosti nestačí jeho uvedenie jeho inštitútov do právneho rámca, ale nevyhnutná je starostlivosť o personálne pokrytie, stála vzdelávacia, metodická, poradenská a supervízna podpora ... a vytvorenie podmienok pre ponuku nadväzujúcich sociálnych programov a špeciálnych služieb.“ (s. 91)

Rozhovory s expertmi nám ukázali rozdielne hodnotenie fungovania alternatívnych trestov na Slovensku. Časť expertov, ktorá sa prihovárala za represívnejší prístup v drogovej politike hodnotila súčasný stav ako vyhovujúci. Zo širokého spektra možných trestov, ktoré sa za drogové trestné činy dajú uložiť, pokladá táto časť expertov alternatívy ako depenalizáciu či dekriminalizáciu iba za výnimky, ktoré sa majú využívať len v mimoriadnych

prípadoch. Naopak, iná časť expertov upozorňovala na zásadné systémové chyby v trestnom zákone, ktoré nútia trestne stíhať páchatel'ov za banálne prechovávanie minimálneho množstva drogy. Títo experti zasa pokladajú alternatívne trestanie za veľmi vhodné a žiadúce a upozorňujú na mnohé okolnosti, pri ktorých sa alternatívne tresty nedajú použiť (napr. recidíva). Z expertných rozhovorov je teda zrejmý rozpor medzi zástancami retributívnej a restoratívnej spravodlivosti. Tento rozdielny prístup k možnému uplatňovaniu alternatívnych trestov na strane prokurátorov a sudcov je v súčasnosti azda najväčšou prekážkou väčšieho rozšírenia restoratívnej spravodlivosti v tejto oblasti. Na Slovensku sa v posledných rokoch pritom vedie politická diskusia o zmiernení drogových zákonov, pričom sa už dlhodobo uvažuje o zmene kvalifikácie prechovávaného malého množstva drog z trestného činu na priestupok. Už za súčasného právneho stavu je však možné riešiť takéto prečiny odklonom: či už upustením od potrestania, podmieneným zastavením trestného stíhania alebo schválením zmieru.

Podľa analýzy príčin represívneho nastavenia drogovej politiky na Slovensku (Klobucký 2012) môžeme analogicky uvažovať o význame niektorých z faktorov pre príklon sudcov a prokurátorov k retributívnej spravodlivosti v tejto oblasti. Ide predovšetkým o verejnú mienku, ktorá na Slovensku dlhodobo podporuje prísne trestanie. Ďalším faktorom je veľmi malý záujem odbornej verejnosti o túto problematiku a s tým súvisiaci fakt, že vo verejnom diskurze bola realizovaná politika kritizovaná takmer výlučne zástupcami mimovládnych organizácií, občianskymi aktivistami či novinármi a zásadnejšie diskusie medzi odborníkmi či zodpovednými štátnymi úradníkmi sme v tejto oblasti nezaznamenali. Na Slovensku totiž doteraz chýba intenzívnejší spoločenskovedný záujem o drogovú problematiku, absentuje interdisciplinárne podchytenie tejto témy, bez ktorého nie je možné vypracovanie a implementovanie čo najefektívnejšej a najúčinnnejšej drogovej politiky. Takáto absencia poznania môže byť dôležitým faktorom pri rozhodovaní decízorov nielen pri ukladaní trestov, ale i v celkovom nastavení drogovej politiky.

Zdá sa, že podiel alternatívnych trestov pri drogových trestných činoch kopíruje celkovú tendenciu v udeľovaní trestov u nás. Toto konštatovanie je založené na základe výsledkov štúdie Gabriely Lubelcovej, ktorá analyzovala uplatňovanie mediácie (ako ďalšieho inštitútu restoratívnej spravodlivosti). (Lubelcová 2015) Naše nasledujúce závery sú pri všeobecnom hodnotení hlavných problémov aplikácie restoratívnej spravodlivosti veľmi podobné ako v uvedenej štúdii. (s. 83-85) Obmedzená orientácia na skutočné alternatívy a restoratívne zásady platí v našom trestno-právnom systéme všeobecne, nielen pri drogových trestných činoch. Navyše je podobne ako pri drogových trestných činoch veľmi personálne diferencovaná, čo tiež potvrdzuje skôr

individuálny záujem niektorých odborníkov o uplatňovanie princípov restoratívnej spravodlivosti, ako o systémovú podporu týchto princípov v trestaní. Aplikácia týchto princípov v praxi je založená predovšetkým na dôvere k jej jednotlivým inštitútom, ktorá sa musí u odbornej verejnosti v trestnoprávnej oblasti ešte len vybudovať. Tento proces si vyžaduje dlhodobú analýzu a evaluáciu aplikačnej praxe jednotlivých inštitútov restoratívnej spravodlivosti ako i ich dlhodobú prezentáciu a propagáciu nielen u odbornej ale i v širšej verejnosti. Efektívne uplatňovanie restoratívnej spravodlivosti nie je totiž možné bez širšej spoločenskej podpory a dôvery v jej efektivitu a pozitívne prínosy pre celú spoločnosť.

Robert Klobucký vyštudoval sociológiu na Katedre sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (1996) kde tiež získal doktorát (2006). Zaoberá sa dejinami sociologického myslenia, drogovou politikou a ďalšími témami. Je autorom monografií *Hlasistické hnutie: národ a sociológia* (2006) a *Nelegálne drogy a drogová politika na Slovensku* (2016) a ďalších textov z rozličných sociologických oblastí. Od roku 1996 pôsobí v Sociologickom ústave SAV v Bratislave.

Jozef Čentěš vyštudoval Právnickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave (1991), kde získal doktorát, PhD. a titul docent v odbore trestné právo. V roku 2014 po úspešnom vymenúvanom konaní na Masarykovej univerzite v Brne bol vymenovaný za profesora vo vednom odbore trestné právo. Zaoberá sa trestným právom hmotným a trestným právom procesným. Je autorom (spoluautorom) monografií *Hmotnoprávne aspekty trestnej činnosti páchanej v súvislosti s nealkoholovou toxikomániou v Slovenskej republike*. Bratislava (2007), *Právne a inštitucionálne aspekty v boji proti legalizácii príjmov z trestnej činnosti ako integrálnej súčasti organizovanej kriminality* (2010), *Odpočúvanie – procesnoprávne a hmotnoprávne aspekty* (2013), *Dejiny prokuratúry na Slovensku* (2014). Pôsobí na Generálnej prokuratúre Slovenskej republiky vo funkcii zástupcu riaditeľky trestného odboru. Je vedúcim Katedry trestného práva, kriminológie a kriminalistiky Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Je členom štyroch vedeckých rád a dvoch vedeckých rád odborných časopisov v Českej republike. Pôsobí aj ako externý pedagóg Justičnej akadémie Slovenskej republiky.

LITERATÚRA

- ADAY, D. P. – THOMSON, L. N., 1992: Social Control and the National Drug Policy: A Critical Analysis. *The Journal of Applied Behavioral Science*, Vol. 28, No. 3, pp. 417-432.
- BRAITHWAITE, J., 2000: The New Regulatory State and the Transformation of Criminology. *British Journal of Criminology*, 40, s. 222-238.

- ČENTĚŠ, J. a kol.: 2006: Trestný zákon s komentárom. Eurokódex Poradca podnikateľa. Žilina, s. 239-242.
- ČENTĚŠ, J., 2007: Hmotnoprávne aspekty trestnej činnosti páchanej v súvislosti s nealkoholovou toxikomániou v Slovenskej republike. NMCD a Úrad vlády Slovenskej republiky, Bratislava.
- ČENTĚŠ, J. 2011: K trestnosti prechovávaní drog v SR v ČR. Státní zastupitelství. Roč. 9, č. 9, s. 14-19.
- DE KORT, M. – CRAMER, T., 1999: Pragmatism Versus Ideology: Dutch Drug Policy Continued. *Journal of Drug Issues*, 29, (3), pp. 473-492.
- DE WREE, E. – PAUWELS, L. – COLMAN, CH. – DE RUYVER, B., 2009: Alternative Sanctions for Drug Users: Fruitless Efforts or Miracle Solution? *Crime, Law and Social Change*, 52, pp. 513-525
- DEGENHARDT, L., et al., 2010: Evaluating the Drug Use „Gateway“ Theory Using Cross-National Data: Consistency and Associations of the Order of Initiation of Drug Use Among Participants in the WHO World Mental Health Surveys. *Drug and Alcohol Dependence*, Volume 108, Issues 1-2, pp. 84-97.
- DŽAMBAZOVIČ, R., 2008: Obraz užívateľa drog vo verejnom a politickom diskurze na Slovensku. In: Klobucký, R. (ed.): *Drogy v spoločnosti – politika a poznanie*. NMCD a Sociologický ústav SAV.
- EUROPEAN MONITORING CENTRE FOR DRUGS AND DRUG ADDICTION (EMCDDA), 2015: Alternatives to Punishment for Drug-Using Offenders, EMCDDA Papers, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- FEDAČKO, R., 2008: K vybraným aspektom skúmania nezamýšľaných dôsledkov drogových politík. In: Klobucký, R. (ed.): *Drogy v spoločnosti – politika a poznanie*. NMCD a Sociologický ústav SAV.
- GLASER, B. – STRAUSS, A., 1967: *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine.
- GOLUB, A. – JOHNSON, B. D. – DUNLAP, E., 2005: Subcultural Evolution and Illicit Drug Use. *Addiction Research and Theory*, 13(3): 217-229.
- HICHÁROVÁ, T. – KIŠŠOVÁ, L. – OČENÁŠOVÁ, Z. – MIKLÍKOVÁ, S., et al., 2010: Súhrnná záverečná správa Projektu evalvácie uplatňovania vybraných drogových paragrafov zákona č. 300/2005 Z. z. – Trestného zákona SR. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation.
- KLOBUCKÝ, R., 2012: *Drug Policy in Slovakia After the Fall of the Communist Regime*. Institute for Sociology, Bratislava.
- KRAJEWSKI, K., 1999: How Flexible are the United Nations Drug Conventions? *International Journal of Drug Policy* 10, pp. 329-338.
- LUBELCOVÁ, G., 2005: Alternatívne tresty v kontexte stratégií spoločenskej regulácie kriminality (od trestajúcej k obnovujúcej trestnej spravodlivosti). *Sociológia*, Vol. 37, No 1, s. 33-58.
- LUBELCOVÁ, G., 2014: Teoretické a aplikačné pozadie modelu restoratívnej spravodlivosti. In: Strémy, T. (ed.): *Restoratívna justícia a alternatívne tresty v teoretických súvislostiach*. Leges, Praha.

- LUBELCOVÁ, G., 2015: Uplatňovanie mediácie v slovenských podmienkach. In: Strémy, T. (ed.): Restoratívna justícia a alternatívne tresty v aplikačnej praxi. Leges, Praha.
- MACCOUN, R. – REUTER, P., 1997: Interpreting Dutch Cannabis Policy: Reasoning by Analogy in the Legalization Debate. *Science, New Series*, Vol. 278, No. 5335.
- NOCIAR, A., 2000: Mnoho-mestská štúdia zneužívania drog. Správa o Bratislave. Pompidou Group. Štrasburg – Bratislava.
- OKRUHLICA, L., 2014: List pre súdnych znalcov – psychiatrov. Alkoholové a drogové závislosti. (Protialkoholický obzor). Vol. 49, No. 5, pp. 267-270.
- POWELL, C. – CHRISTIE, M. – BANKART, J. – BAMBER, D. – UNELL, I., 2011: Drug Treatment Outcomes in the Criminal Justice System: What Non Self-Report Measures of Outcome Can Tell us. *Addiction Research and Theory* 19(2), pp. 148-160.
- RADIMECKÝ, J., 2007: Rhetoric Versus Practice In The Czech Drug Policy. *Journal of Drug Issues*, 37, No 1.
- RADIMECKÝ, J., 2008: Drogová politika – a k čemu to je? In: Klobucký, R. (ed.): Drogy v spoločnosti – politika a poznanie. NMCD a Sociologický ústav SAV.
- REINARMAN, C. – COHEN P. D. A. – KAAL, H. L., 2004: The Limited Relevance in Drug Policy: Cannabis in Amsterdam and in San Francisco. *American Journal of Public Health*, Vol 94, No. 5, 836-842.
- REUBAND, K. H., 1998: Drug Policies and Drug Prevalence: The Role Of Demand And Supply. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol 6, No 3.
- REUTER, P. – STEVENS, A., 2007: An Analysis of UK Drug Policy. A Monograph Prepared for the UK Drug Policy Commission. UK Drug Policy Commission, London.
- ROSMARIN, A. – EASTWOODOVÁ, N., 2013: Tichá revoluce: Praktické uplatňování politiky dekriminlizace drog v různých zemích světa. Úřad vlády České republiky, Národní monitorovací středisko pro drogy a drogovou závislost, Release.
- SHEARING, C., 2001: Punishment and the Changing Face of the Governance. *Punishment and Society*, 3, č. 2, s. 203-220.
- STANOEV, M., 2014: Cesta k závislosti a zpět. *Sociální pedagogika/Social education*, Roč. 2, č. 1, s. 64-81.
- STRAUSS, A. – CORBIN, J., 1990: Basics of qualitative research, techniques and procedures for developing grounded theory. London: Sage Publications.
- UITERMARK, J., 2004: The Origins and Future of the Dutch Approach Towards Drug. *Journal of Drug Issues*, 34, No 3.
- UNITED NATIONS, 1961: Single Convention On Narcotic Drugs.
https://www.unodc.org/pdf/convention_1961_en.pdf
- UNITED NATIONS, 1971: Convention On Psychotropic Substances.
https://www.unodc.org/pdf/convention_1971_en.pdf
- UNITED NATIONS, 1988: United Nations Convention Against Illicit Traffic In Narcotic Drugs And Psychotropic Substances.
https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_en.pdf

- UNITED NATIONS, 2010: From coercion to cohesion: Treating drug dependence through health care, not punishment. New York
- ÚRADNÝ VESTNÍK EÚ, 2013: Akčný plán EÚ na boj proti drogám na obdobie rokov 2013 – 2016. [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013XG1130\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013XG1130(01)&from=EN)
- VAN DIJK, J. J. M., 1998: The Narrow Margin of the Dutch Drug Policy: A Cost-Benefit Analysis. *European Journal on Criminal Policy and Research*, No 6.
- ZÁBRANSKÝ, T., 2003: Drogová epidemiologie. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc.